

DEÁK-EMLEKÉV

PAJKOSSY GÁBOR

Deák Ágnes, Molnár András:

Deák Ferenc

Vince Kiadó, Budapest, 2003. 182 old., 2495 Ft
(Tudomány – egyetem. Történeti életrajzok)

Deák Ferenc élete és kora

Előszó: Hiller István

Pannonica Kiadó, [Budapest,] 2003. 128 old., 4490 Ft

Deák Ferenc 1803–1876. Emlékalbum

Előszó, a képeket vál. Basics Beatrix

A tanulmányok szerzői: Basics Beatrix,

Gerő András, Körmöczy Katalin, Molnár András

Kossuth Kiadó, [Budapest,] 2003. 132 old., 3990 Ft

Deák Ferenc emlékezete

Szerk. Szabó András

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 213 old., á. n.

Deák Ferenc munkái

CD-ROM (Arcanum életműsorozat)

Estók János:

Igazság és törvény. Deák Ferenc élete

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

171 old., á. n.

id. Horánszky Nándor:

Deák Ferenc lelkialkata és befolyása politikai pályájára

S. a. r. ifj. Horánszky Nándor

Kairosz Kiadó, Budapest, 2003. 155 old., 2500 Ft

Molnár András:

A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei. 1803–1833

Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 351 old., 2780 Ft

(Millenniumi magyar történelem. Életrajzok)

Pölöskei Ferenc:

Deák Ferenc utolsó évei

Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2004.

190 old., 1980 Ft

Száz levél Deák Ferenctől, 1850–1875

Vál., jegyz., előszó: Katona Csaba

Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004.

181 old., á. n.

„Tekintetes Karok és Rendek!”

Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848.

Válogatott dokumentumok

S. a. r. Molnár András

Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2003.

251 old., 1800 Ft (Zalai gyűjtemény, 56.)

„Zalának büszkesége”

Helyszínek, arcok, események Deák Ferenc életéből

Szerk. Molnár András

Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2003. [!2004]

199 old., 3980 Ft

Három jubileum: Neumann János születése 100., a Rákóczi-szabadságharc kitörése 300. és Deák Ferenc születése 200. évfordulójának megünneplését határozta el 2003-ban a magyar kormány – de mind a kormányzati támogatások összegét

1 ■ A Deák-émlékével kapcsolatos kormányzati kiadásokat lásd *Heti Világgazdaság*, 2003. október 18. 101–103. old., illetve Hiller István képviselői kérdésekre 2003. október 21-én és november 17-én adott válaszát (internet).

2 ■ Valóban Deáktól, az 1861. május 13-i felirati beszédből származik viszont a társadalmi célú hirdetésként sugárzott idézet: „jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket”. Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. Molnár András (I. köt.) és Deák Ágnes (II. köt.). Bp., 2001. (a továbbiakban: DF; VP/B) II. köt. 72. old.

3 ■ E három kiállítás részletes ismertetése nem feladatunk. A zalaegerszegi, Béres Katalin által rendezett kiállításról lásd Mol-

(25, 72, illetve 235 millió Ft), mind az eredményt tekintve nem vitás, hogy az utóbbit tekintette a legfontosabbnak.¹ Az emlékévet 2003. április 8-án hirdette meg a Deák-émlékbizottság élén Medgyessy Péter miniszterelnök. Szavaiból a *Népszabadság* másnapi

nár András: Tisztelgés tárgyi, képi és írásos relikviákkal. „Becsület és kötelesség” – Deák Ferenc emlékezete. A Göcsej Múzeum emlékkiállításáról. *Pannon Tükör*, 2003. 2. szám, 62–64. old.; vö. még *Magyar Múzeumok*, 2003. 4. szám, 50–51. old. A kiállított tárgyak jelentős része az ez év elején megnyitott kehidi állandó kiállításon látható. A Magyar Országos Levéltár kiállításának katalógusa: *„Mindent a hazáért”. Deák Ferenc emlékkiállítás 1803–2003*. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2003. 70 old. A kiállítást rendezte és a katalógust írta Nyulásziné Straub Éva. A kiállításon a levéltár anyagából – az 1526 utáni gyűjteményből, az országgyűlési levéltárból, a miniszterelnöki iratokból, családi levéltárak irataiból – 85 tétel volt látható, kéziratok –

tudósítása azt emelte ki, hogy „[a] konszenzusra való törekvés Deák óta hagyomány hazánkban, még akkor is, ha erről az elmúlt években kicsit megfeledkeztünk”. Négy nappal a népszavazás előtt a napi politikai vonatkozás másként is megnyilvánult: Kosáry Domokos „szimbólumértékűnek” tekintette, hogy „a kiegyezést tető alá hozó Deák alakjának felidézésére az Európai Unióhoz való csatlakozás idején kerül sor”. E két mozzanat kapcsolódott össze a „Közmegegyezéssel Európába” jelmondatban, amely nem Deáktól, hanem ismeretlen szerzőtől származik.² Bár a „közmegegyezés” szót „konszenzus” értelemben, ha ritkán is, Deák maga is használta, a jelmondat tehát nem anakronizmus, mégsem szerencsés választás – mindenekelőtt a szónak a Kádár-korszakban kialakult jelentéstartománya miatt: a hatalom exponensei által ismételtetett terminus jelentését soha senki nem határozta meg, csak annyit lehetett tudni, hogy felrúgni nem szabad, s hogy vannak, akik kívül helyezkedtek rajta. Deák politikájának egyébként valóban jellemzője a konszenzusra törekvés, mégis kevés történeti esemény osztotta meg a nemzetet vagy a magyarságot annyira, mint éppen a kiegyezés.

A „Deák-emlékév 2003” legfontosabb, a nagy nyilvánosság számára is észrevehető rendezvényei október 17. – Deák születése napja – körül zajlottak le. A Magyar Televízió által is közvetített, központi rendezvény színhelye – fél házzal – a Zeneakadémia volt. Itt a történész kultuszminiszter mondott beszédet, a nemzeti filharmonikusok egyebek között Liszt *Deák Ferenc* című darabját adták elő, majd az emlékév alkalmával alapított Deák-ösztöndíjakat adta át – a miniszterelnök helyett – végül az oktatási miniszter. Október közepén került ki az utcákra, hidakra összesen több mint 1300 óriásplakát, zászló és „city-light” plakát, amelyen Karl Fromme 1867 után készült Deák-portréja látható, a háttérben Deák kézírása, alul pedig a már említett jelmondat. A

köztük kiadatlan Deák-kéziratok – és kisebb részben nyomtatványok. A bécsi kiállítás katalógusa: *Der Architekt des Ausgleichs. Ferenc Deák (1803–1876)*. Österreichisches Staatsarchiv, Ungarisches Nationalmuseum, Ungarisches Kulturinstitut Collegium Hungaricum, Wien, 2003. 33 old. A kiállítást Basics Beatrix, Fazekas István és Fónagy Zoltán tervezte, a katalógus szövegének szerzői Molnár András (életrajz), Basics Beatrix és Fónagy. A 135 tétel legnagyobb része a Magyar Történelmi Képcsarnok anyagából válogatott litográfia, metszet, akvarell vagy olajfestmény (közülük több mint ötven látható a Kossuth Kiadónál megjelent Deák-emlékalbumban is); Fazekas István magyar levéltári delegátus 18 iratot válogatott a Haus-, Hof-

PR-kampány költségei 52 millió forintot tettek ki, mintegy 15 százalékát annak a több mint 340 milliónak, amit a kormányzat – a Deák-mauzóleum felújítására fordított összeget is beleszámítva – az emlékévre fordított. (Az önkormányzatok által biztosított támogatások, kiadások összegét nem ismerjük.) A központi költségvetési kiadások legnagyobb tételeit a felújítások jelentették: a sőjtöri és a kehidai kúria felújítására, a kehidai állandó kiállítás megnyitására együtt 116 milliót költöttek, 100 milliót pedig a mauzóleumra, amelyet végül 2004 januárjában adtak át. Az építészeti emlékek helyreállítása, a Deák-szobrok felújítása aligha történt volna meg az emlékév nélkül, s valószínűleg a kormányzati, önkormányzati szerepvállalás – továbbá a közönségnek az emlékév meghirdetésével felkellett érdeklődése – híján nem rendezték volna meg a bennünket érdeklő konferenciák, kiállítások nagy részét sem, s az

alábbiakban ismertetett könyvek többsége sem jelent volna meg. Az emlékév elején meghirdetett pályázat során 25,5 millió forintot osztottak szét „nyomtatott és elektronikus kiadványok, konferenciák, ülések, előadások, kiállítások, tematikus kiadványok” támogatására, majd a szeptemberben kiírt újabb pályázat keretében újabb 20 milliót ítélték oda kulturális és iskolai rendezvényekre. Ezen őszi rendezvények közül csak a legfontosabbakat említjük.

Három jelentősebb kiállítás nyílt: a *Mindent a hazáért* a Magyar Országos Levéltárban, a *Becsület és kötelesség* a zalaegerszegi Göcsej Múzeumban és *A kiegyezés építész* Bécsben, az Österreichisches Staatsarchivban.³ (Az Országos Levéltár kiállításának jelmondata Deák 1861. május 13-án elhangzott, nevezetes első felirati beszédéből való [„kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad”]; a „becsület és kötelesség” fordulat pedig kétszer fordul elő Deák fontos írásaiban [„...régóta remény nélkül állok én vételek s közöttetek a csatáren, de a süker reménye nélkül is kész vagyok küzde-

und Staatsarchiv anyagából, legfontosabb részleteiket a katalógus is közli. Deák 1836-os titkosrendőrségi jellemzése hasonló iratokkal együtt e sorok írójának sajtó alá rendezésében a közeli hetekben napvilágot lát; itt azt az 1867. február elején kelt bizalmas jelentést (Kat.-Nr. 92., 25. old.) emelem ki, amely arról szól, hogy a kiegyezés ellenzőinek körében fokozódik az ellenséges hangulat Deákkal szemben. Erről eddig is tudtunk, a történet azonban valamiféle tapintatból nemigen érzékeltette, melyek voltak konkrét kifejeződési formái. A jelentés szerint egy biztosítási tisztviselő „hízott disznónak” nevezte az „ünnepelt hazafit” (a német nyelvű jelentésben: „das fette gemästete Schwein hat uns durch seine Unbeweglichkeit dahin gebracht”).

ni, mert ezt becsület és kötelesség parancsolják” – írta Kossuth Lajosnak 1845. november 30-i levelében, és „...keserű volt nékem azon elhatározás, hogy részt vegyek azon minisztériumban, mely a hazának ily viszonyai között alakult; de kényszerített a becsület és kötelesség, mert Batthyány kijelentette, hogy nélkülem minisztériumot nem alakít” – írta sógorának, Oszterhauer Józsefnek, 1848. április 30-án.)⁴

Budapesten 2003 májusában rendeztek két Deák-konferenciát: az MTA három osztálya „*A haza bölcse*” (*Deák Ferenc élete és munkássága*) címmel rendezett ülést, két héttel később a Magyar Történelmi Társulat tartott Deák-émlékülést. Az őszi konferenciák sorát a Helikon Kastélymúzeum *Deák Ferenc élete és életműve* című, két félnapos tudományos tanácskozása nyitotta meg szeptember utolsó hetében. Október közepén *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873* címmel Zalaegerszegen, a megyei bíróság (a volt vármegyeháza) dísztermében került sor a Zala Megyei Levéltár, a Magyar Jogász Egylet Zala megyei szervezete és a Zala Megyei Bíróság által rendezett félnapos tudományos emlékülésre (a történész konferencia előadásai ezekben a hetekben jelennek meg). Két hét múlva Kehidakustányban, a felújított Deák-kúria konferenciatermében a Göcsej Múzeum rendezett *Deák Ferenc emlékezete* címmel másfél napos konferenciát. November első hetében Szegeden *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon* a város, az egyetem tanszékei és további társrendezők, Miskolcon – Szegedhez képest félnapos eltéréssel – *A hatalom csak eszköz, végcél a népek boldogítása* címmel pedig az MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága rendezett emlékülést, illetve konferenciát. (E rendezvények nagy része „emlékülés” volt, azaz hozzászólásokra, nyilvános vitára a program nem biztosított lehetőséget.) A bécsi Collegium Hungaricum az osztrák állami levéltárral, a berlini a lipcsei GWZO-val (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas) együttműködve rendezett kisebb szimpóziumot. A tudományos konferenciák sorát november harmadik hetében Pécsen a Történelemért egyesület és a Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégiumának *Deák és utódai – magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában* címmel rendezett kétnapos ülésszaka zárta, amelyen történészek és főleg jogászok adtak elő. Ezekben a hetekben jelentek meg a könyvesboltokban az első kiadványok, látott napvilágot a *História*, a *Rubicon*, illetve a *Századok* Deákkal foglalkozó száma. A Deák-émlékév hivatalosan ez év januárjában lezárult, a kiadványok megjelenése azóta is tart: Pölöskei Ferenc munkája a könyvhétre jelent meg, és további konferenciakötetek megjelenése is várható.⁵ Az alábbiakban az emlékévk keretében, illetve 2004. június elejéig megjelent kiadványokat tekintem át, előbb a szövegkiadásokat, majd a feldolgozásokat – életrajzokat és tanulmányokat –, végül pedig a megjelentetett, Deákra vonatkozó képanyagot.

SZÖVEGKIADÁSOK

Deák írásainak és beszédeinek összegyűjtése több mint 120 éve indult meg. Kónyi Manó 1882 és 1903 között két kiadásban is megjelentette (többnyire országgyűlési követi és képviselői minőségben mondott) beszédeit. Váczy Lajos szerkesztésében 1890-ben 160 Deák-levél jelent meg. Az azóta eltelt időben a kiadott levelek száma mintegy megkétszereződött, az elmúlt tíz évben pedig Molnár András jóvoltából megtörtént, illetve megindult Deák hivatali – Zala megyei ügyészi, az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok felülvizsgálatára kiküldött megyei bizottsági, illetve 1848-as igazságügyi miniszteri – tevékenysége során keletkezett iratainak a kiadása is. Az újabb kutatások eredményét tükrözi a Deák Ferenc: *Válogatott politikai íráskorok és beszédek* című, 2001-ben Molnár András és Deák Ágnes szerkesztésében megjelent gyűjtemény is. E két kötetben Deák 98 országgyűlési (képviselőházi) beszéde, 48 politikai tárgyú levele és 35 más munkája (értekezése, újságcikke, nyilatkozata, követjelentése, megyegyűlési, illetve más nyilvános beszéde, országgyűlési bizottsági, országgyűlési, ügyészi munkája) található – azon munkái, amelyeket a kutatás többé-kevésbé egyöntetűen a legfontosabbaknak tart. Az Arcanum Adatbázis Kft. ilyen előzmények után vállalkozott „az összes hozzáférhető, jelentősebb terjedelmű Deák-szöveg”, sőt „a teljes életmű” digitalizált formában való közzétételére. A CD a hátsó borító szerint az alábbi munkákat tartalmazza: Deák Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz; Deák Ferenc beszédei I–VI.* (1903), *Deák emlékezete* (1889–1890), *Deák Ferenc ügyészi iratai* (1995), *Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból* (1998), „*Javítva változtatni*” (2000) és Deák Ferenc: *Válogatott politikai íráskorok és beszédek I–II.* (2001). Miután a CD-re a felsorolt munkák teljes anyaga felkerült, a legfontosabb szövegek kétszer vagy háromszor is megtalálhatók rajta. (A *Deák emlékezete* „Gondolatok” című I. kötete – egy afféle „The Best of Deák” Kónyi Manó válogatása alapján – teljesen felesleges itt, ráadásul tagolatlan, tehát használhatatlan.) A felhasználó meglepetésére a CD-n ezenfelül – külön jelzés nélkül, mintegy bónuszként – ott van a Katona Csaba szerkesztette, *Száz levél Deák Ferencről* című, alább ismertetendő összeállítás is, továbbá nemcsak a Molnár András szerkesztésében *Deák Ferenc igazság-*

4 ■ DF: *VPÍB* II. köt. 71. old., l. 464., 519. old.

5 ■ A szegedi Bába Kiadó 2003 végén két kötetet jelentetett meg, melyet a Deák Ferenc Gimnázium tanára, Árpás Károly és diákjai állítottak össze: *A haza bölcse emlékezete. Versek Deák Ferencről 1803–2003.* (83 old.); *Az élő szobor adomák, anekdoták tükrében. Történetek Deák Ferencről.* (205 old.) Az első kötet az élő Deákról írott 11 verset, 24 halotti verset és három, „Deák szellemiségének jelenlétét” mutató verset közöl (Adytól, Kosztolányitól és Árpás Károlytól); a második kötet „Deák életének időrendjére fűzve” 410 történetet, „melyeket Deáknak tulajdonítanak a szerzők: vagy mert ő mesélte, vagy mert róla meséltek” (6. old.). Valójában számos olyan tényszerű életrajzi történet is van köztük – például Deák válasza Schmerling meghívására –, amelyet bajos anekdotának tekinteni.

ügyi miniszteri irataiból címmel megjelent válogatás – mely eredetileg az ugyancsak általa szerkesztett *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere* című kötetben jelent meg –, hanem a szóban forgó kötet valamennyi tanulmánya is. Sajnos a CD-re Kónyi Manó ismert összeállításának nem a második, 1903-as kiadása került fel, hanem az 1882 és 1898 között megjelentetett első, pedig a kutatók általában a második kiadást használják, amelynek első három kötete „második, bővített kiadás” jelzéssel jelent meg: az I. kötetben a magyarázatok bővültek ki, a II. és a III. kötet esetében pedig a második kiadás összesen 256 címéből 26 teljesen, 10 pedig részben volt új az első kiadáshoz képest. (A IV–VI. kötet anyaga nem változott.) Az első kiadás alapulvétele nyomán nemcsak a Deákra vonatkozó kiadott források több fontos darabja maradt le a CD-ről (így a Ghyczy Kálmán emlékirataiból és irathagyatékából vett részek, amelyeket Kónyi csak a második kiadásban használhatott), hanem Deák több levele is. Még nagyobb bajok származnak abból, hogy a CD összeállítói figyelmen kívül hagyták az 1890 után megjelent, Deák levelezésével kapcsolatos valamennyi közleményt vagy önálló kötetet, így az e helyeken megjelent levelek csak akkor kerültek fel a CD-re, ha megjelentek Molnár András és Deák Ágnes válogatásában is. A CD végeredményben az eddig publikált – a Katona Csaba által közzétett levelekkel együtt – több mint 400 darabból álló Deák-levélkorpusz mintegy kétharmadát tartalmazza. Éppen a legfontosabb barátaihoz, levelezőpartnereikhez írt levélanyag szerfölött hiányos a lemezen: a Wesselényihez írott negyvennégy levélből harminchetet, a Vörösmartynak írt huszonnyolc levélből viszont csak hatot, a Kölcseynek szóló hat levélből mindössze egyet (!), az Aurora-körhöz tartozó Stettner Györgyhez, a fiatal Deák fontos pesti levelezőpartnerehez írt huszonnégy levélből egyetlenegy sem leltünk meg a CD-n. A sógorához és talán legbizalmasabb barátjához, Oszterhueber Józsefhez írott kiadott leveleknek csaknem a fele ugyancsak hiányzik. Így

módon tehát a felhasználó – az ígéretek ellenére – nem a teljes életművet kapja kézhez. Az Arcanum igen tiszteletre méltó munkát végez fontos kézikönyvek egész sorának digitalizált közzétételével. Tudomásom szerint a Deák-CD összeállításakor kikérte az egyik kitűnő Deák-kutató tanácsát, azonban a jelek szerint nem szívelte meg. Ebben egy alapvetően elhibázott cégvezetői filozófia megnyilvánulását vélem látni, amely nem látja a hozzáértő és felelős szerkesz-

tő megbízásának előnyeit, csupán a hátrányait mint „költségnövelő” és „előállításiidő-csökkenítő”, ezért kiküszöbölendő tényezőjét. A CD-ROM szakmai használatát (és az idézést) segíti az eredeti oldalszámok feltüntetése és a lapalji jegyzetek linkekkel (popup ablakok) történő megjelenítése is. A bővített keresés (mint e recenzióból is kiténik) lehetővé teszi az egyszerű és eredményes rákeresést a kombinációkra, az viszont megnehezíti a munkát, hogy az egyes szavak, nevek esetében a különböző toldalékos alakokra egyenként rá kell keresnünk – hogy most a szövegek hibás digitalizálásából származó problémákról ne is szóljunk.

A Deák-évben két jelentősebb papír alapú szövegkiadás jelent meg. Katona Csaba az 1850 és 1875 közötti Deák-levelek közül válogatott. A közölt levelek több mint 80 százaléka most jelenik meg először, valamennyi magyar nyelvű, többségük „nem politikai tárgyú”, s említjük meg a levelek egy – immár általunk megállapított – további, első hallásra talán bizarrul hangzó közös vonását: a kiadatlan leveleket egy kivételével a Duna jobb partján fekvő közgyűjteményekben őrzik – a szerkesztő ugyanis főleg az OSZK kéziratárában és különféle dunántúli levéltárakban őrzött levelekből válogatott. A kiadvány jól tükrözi Deák kiterjedt kapcsolatrendszerét – ám az ő esetében azért túlzás „már-már elképzelhetetlenül kiterjedt levelezésről” (5. old.) beszélni. A szerkesztő a betűhív közlés mellett döntött, ugyanis „az írásmód maga is egyfajta forrásértékkel bír” (21. old.). Az úgynevezett korhű

Első évi folyam.

52. szám.

December 24. 1865.

Deák Ferenc születéshelye,

(Szigetén, Zalamegyében.)

Ez az a ház, a hol ő született!

A fiú is simábban hajlik itt egymáshoz, a fák

ide érnek, egyszerre csak elkomolyodik arcuk és

nem tudnak tovább játszani ... a gyermek is

Deák Ferenc születésháza. (Eredeti váslat után rajz. Blumberg.)

közlés híve vagyok, de ismerem a betűhív közlés mellett szóló érveket is. Azonban a kötetben alkalmazott közlésmód valójában nem betűhív, mert a közlő – külön értesítés nélkül – egyszerűen elhagyta a hiányjeleket (az aposztrófot Deák az „a”, az „e” és az „s” után, illetve előtt használta, a birtokviszony jelölésére nem) – ezek talán nem rendelkeznek „egyfajta forrásértéssel”? A szerkesztő képzett levéltáros (és a tördelést is maga végezte), ehhez képest meglepően sok a téves olvasat – amint ez szűrőpróbaszerű összevetéssel,⁶ illetve anélkül is megállapítható –, különösen a latin vagy latinus szavak esetében.⁷ Deák kézírása – különösen az ismeretlen, idegen tulajdonnevek esetében – valóban sokszor állítja nehéz feladat elé a kutatót, a szerkesztő azonban mintha többször is idő előtt adta volna fel a küzdelmet. Ha például a 92. számú irat (Deák levele ismeretlennek, 1872. július 6., 146–147. old.) esetében nem hagyja figyelmen kívül, hogy a levelet őrzési helyén, az OSZK Kézirattárában Falk Miksához írott levélként tartják nyilván (mint az alábbiakból is kitűnik, helyesen), akkor könnyűszerrel azonosíthatta volna a címzettnek a levélben említett lapját, a *Pester Lloyd*-ot; ennek az ismeretnek a birtokában pedig a két nappal korábbi számban megtalálhatta volna a *Franz Deák in Cividale* című tárcát, amelyben Antonio Zelenich, a Magyarhonban negyven évet töltő olasz házaló emlékezik vissza Deákra – „Zelenics” alakban őt rejt a szerkesztő által „Zelemér”-nek olvasott név.⁸ A két évvel később, ugyancsak Falknak írott (Vörösmarty Bélának diktált) levél (152–153. old.) esetében pedig a korábbi kiadás ismerete segíthetett volna a rejtélyes „Rudenberg” azonosításában: a *Pesti Napló*-ban 1884-ben megjelent közlés bevezetőjéből kiderül, hogy Julius Rodenberg (1831–1894) neves berlini íróról, a *Deutsche Rundschau* szerkesztőjéről van szó, aki lapjában Deák élet- és jellemrajzát kívánta volna közölni.⁹ Katona szerkesztői koncepciója jobban megvalósulhatott volna, a kötet Deák több kapcsolatát és sokoldalúbban mutathatta volna be, ha a válogatás során – átlépve a Duna vonalát – figyelembe veszi az MTA Könyvtár kéziratára, a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára és az Evangélikus Országos Levéltár anyagát is. Tizenegy személynek mond köszönetet az előszóban (20–21. old.); a köszönetnyilvánításokból azonban nem derül ki, hogy a kiadványt látta-e lektor, aki figyelmeztetett volna a hiányosságokra, vagy hogy segítette-e valaki az összeolvasásban. A szövegkiadás egyik értelme, hogy – egészen speciális igényeket leszámítva – mentesít az eredeti kézbevetésének kötelezettsége alól. Katona kiadványa sokban új ismereteket és segítséget nyújt a kutatásnak, egyáltalán nem teszi azonban feleslegessé az eredetik használatát a továbbiakban is.

Molnár András igen szakszerű válogatást adott ki Zala megye 1825 augusztusa és 1848 márciusa között keletkezett országgyűlési követutasításából és követjelentéseiből. A kötet tartalmazza a hat rendi országgyűlésre készült valamennyi (hat) alaputasítást és

a legfontosabb pótutasításokat. A követjelentések közül azonban csak azokat teszi közzé, amelyeket – 1833 és 1840 között – Deák, illetve követvárosa fogalmazott meg (a többi négy országgyűlésen készült jelentéseket tehát nem), ugyancsak mellőzi a Deák és követvárosa által 1836 júniusában és 1840 júliusában benyújtott két híres végjelentést – ezek többször is megjelentek, a CD-n is megtalálhatók. A 78 dokumentumból 36 a Deáktól származó jelentés, de régebb óta tudjuk, hogy 1839 tavaszán az alaputasítás alapszövegét is Deák fogalmazta; a kötet továbbá a 1843 és 1848 közötti évekből tíz, Deák indítványára született pótutasítást hoz. A közölt dokumentumok háromötöde tehát Deák munkája vagy az ő közreműködésével született. Más szempontot alkalmazva: a dokumentumok háromnegyede (59) azon két diétára vonatkozik, amelyen Deák követként részt vett. A szerkesztő tehát Deákot állította a középpontba: részben nyilván az évforduló miatt, de választását szakmai megfontolások is igazolják. Zala vármegye mindenekelőtt Deák Ferenc követi tevékenysége révén vált a rendi világ utolsó évtizedeiben a politika fontos tényezőjévé – Zalát úgyszólván Deák helyezte el az ország politikai térképén. De ezekben az években átalakult a követ és küldői közötti viszony is – és az elsők között éppen Zalában. 1848 előtt, egyéb rendelkezés hiányában, minden követnek megrovás, visszahívás terhe alatt az utasítás szerint kellett szavaznia, így egy-egy kérdésben az utasítások megoszlása elvileg pontosan meghatározta az alsótáblai szavazás kimenetelét.¹⁰ Bár számos, itt nem részletezhető okból, végül valójában sohasem így történt, az 1830-as évek elejéig a követek számára feltétlen prioritást jelentett küldőik szolgálata, a követutasításban foglaltak végrehajtása – akár meggyőződésük ellenére is. E konfliktust 1834 decemberében elsőként Kölcsey oldotta

6 ■ Néhány példa, két levélből: nem kértem; Hunyadyak hazát; vigan vagy, oly jó is otthon (66–67. old.) – helyesen: nem kértém; Hunyadyak korát [ti. Telesi József munkáját]; vigan vagyok Ti is otthon; leszurt dolgokat; de azt is tudom mennyit bírsz, de barátod kérés a [...] is teljesíteni (152–153. old.) – helyesen: lefolyt dolgokat; de azt is tudom mennyit bírsz, barátod kérése folytán is teljesíteni [s közlő állításával ellentétben a kézirat nem töredezett].

7 ■ Deák executióról, superarbitriumról és reductióról beszél (és nem „exentiáról”, „super arbitrumról” és rendezésről, lásd 65. és 120. old.), és a Phaedrus-meséből is természetesen pontosan idéz (vis et nequitia quidquid oppugnant, ruit – és nem reguitia... oppegnant, 102. old.).

8 ■ *Pester Lloyd*, 1872. július 4. (153. szám). Zelenich kifejezte a találkozóról beszámoló „utazó” előtt reményét, hogy Deák megkapja üdvözlését: „Még ma továbbítjuk közvetlenül Rátót-ral”, fűzte hozzá jegyzetben a szerkesztő.

9 ■ *Pesti Napló*, 1884. április 7.

10 ■ A reformkori – vagy 1790 és 1848 közötti – országgyűlésekkel kapcsolatos megyei eredetű, az egyes vármegyei levéltárakban őrzött anyag összegyűjtése fontos feladat. Mindenekelőtt az (anya-, illetve pót-) utasítások és a követi végjelentések érdemének figyelmet; az időszaki követjelentések – általában – kisebb forrásértékkel rendelkeznek. A teljes anyag papír alapú közzététele azonban valószínűleg még egyetlen vármegyére vonatkozóan sem valósítható meg, s minden bizonnyal nem is szükséges. A válogatások viszont jól szolgálhatják a helytörténeti, illetve – mint a jelen esetben – az országos politikatörténeti kutatásokat is.

fel úgy, hogy inkább lemondott követi tiszttségéről, miután hiába érvelt írásban és szóban az önkéntes örökváltság mellett – azaz nem nyugodott bele szó nélkül abba, hogy küldői – „a Tekintetes Karok és Rendek” – megváltoztatták véleményüket. (Kölcseynek néhány hónappal korábban sikerült rávennie a vele rokoni kapcsolatban álló alispánt, hogy – egy másik kérdésben – vigye keresztül az utasítás reformirányú megváltoztatását.) Ugyanez a modern politikai megszületéséhez nélkülözhetetlen emancipációs folyamat játszódott le Deák és Zala kapcsolatában, csak több eredménnyel. Deáknak a maga időszaki követjelentéseiben, a barátokhoz intézett levelein keresztül sikerült a megyei utasítást saját igényeihez közelítenie. Miközben a kötet rengeteg részletet tartalmaz a két diéta történetére is, az első két reformországyülés folyamán keletkezett iratokban tükröződik, hogyan változott meg a reformerek fellépése nyomán a követ és küldőinek viszonya – holott a megyei többség 1833 júliusában még úgy látta, hogy – Deák tolmácsolásában – a követeknek „véleményt még kérés gyanánt sem lehet [előadniuk], mert a megye kebeléből kiszakasztva és ideozgezeve csak eszközei [a rendek kívánságának]”.¹¹

FELDOLGOZÁSOK

A Deákra vonatkozó irodalom rendkívül bőséges: Hernádi László Mihály bibliográfus 1990-ig 1095 tételt – saját, illetve róla szóló könyvet és cikket – regisztrált, igaz, ennek közel egyharmada halálának évében, illetve születése 100. évfordulóján jelent meg.¹² Az igényes kutató is beérheti ugyanakkor, amennyiben nem a Deákra vonatkozó politikai diskurzus vagy a kultusz, hanem maga a Deák-életrajz érdekli, 250–300 tétel ismeretével, s a Deákra vonat-

11 ■ Deák levele Oszterhueber Józsefnek 1833. július 21-én. In: *Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834.* S. a. r. Sándor Pál. Zalaegerszeg, 1997. 46. old. (Idézi: „Tekintetes Karok és Rendek!” 7–8. old.)

12 ■ In: Körmöczy Katalin: „...a mi megmarad, fordítsa jó czélokra”. *Deák Ferenc hagyatéka.* Bp., 1992. 359–425. old. (E kötetet a szerkesztő Haider Edit neve alatt is idézik.)

13 ■ *Tanulmányok Deák Ferencről.* Szerk. Degré Alajos és mások. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai gyűjtemény 5.)

14 ■ Sándor Pál: Deák politikai koncepciójához (Ismeretlen levele 1842-ből). *Történelmi Szemle*, 1979. 262–282. old.; Deák és a titkosrendőrség. Titkosrendőri adalék politikai koncepciójához (1843). *Történelmi Szemle*, 1981. 592–610. old.; A pályakezdő Deák portréjához. *Századok*, 1981. 522–556. old.; *Az anekdotázó Deák Ferenc.* Bp., 1986.; *Deák Ferenc kiadatlan leveleiből.* Bp., 1992.; Deák Ferenc, a történelmi személyiség. *Századok*, 1993. 3–34. old.; *Deák Ferenc országgyűlési levelei.* Id. kiad.

15 ■ Varga János: *Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete.* Zalaegerszeg, 1980. (Zalai gyűjtemény 15.), vö. még: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Bp., 1982.

16 ■ Takács Péter: *A passzív ellenállástól az aktív egyezkedésig. (Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865 között).* Kandidátusi disszertáció, kézirat, Nyíregyháza, 1980.; *Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865.* Bp., 1991.

17 ■ Sarlós Béla: *Deák és a kiegyezés.* Bp., 1987. és *Deák és Vukovics. Két igazságügy-miniszter.* Bp., 1970.

kozó irodalom jóval kevésbé kiterjedt, mint a Kossuthra vagy akár Széchenyre vonatkozó. Ferenczi Zoltán alapos, mintegy 48 ív terjedelmű Deák-életrajza kereken 100 évvel ezelőtt jelent meg: a háromkötetes munka a kor magyar tudományosságának színvonalán állt, és sok tekintetben máig nélkülözhetetlen.

E kor Deákot mindenekelőtt a dualista rendszer megalapítójaként ünnepelte. Miután a Monarchia felbomlott, a Deák iránti közéleti-tudományos vagy a nagyközönség részéről érkező érdeklődés is számottevően csökkent, s a XIX. századra vonatkozó, 1920 után fellendülő szaktudományos kutatások egyike sem irányult az ő pályájára vagy munkásságára – meglehet, ehhez életművének viszonylagos feltártsága, feldolgozottsága is hozzájárult. A Magyar Történelmi Társulat „Fontes”-programja keretében az 1920–1930-as években mindenekelőtt a Széchenyi-kutatás, az 1940–1960-as években a Kossuth-kutatás mutatható fel eredményeket: szövegkiadásokat, résztanulmányokat. Eközben a Deák-kutatás stagnált, sőt 1950 és 1970 között szinte nem is született ma is hivatkozott új kutatási eredmény. Mivel Deák alakját továbbra is alapvetően a kiegyezéssel kötötták össze, itthon, az irányított tudomány sokáig érvényesülő viszonyai között az idevágó kutatás fellendülésének feltétele tulajdonképpen az volt, hogy a kiegyezés értékelésében a történelmi szempontok juthassanak érvényre.

A Deák-kutatás első látványos eredménye a halálának 100. évfordulójára Zalaegerszegen kiadott tanulmánykötet volt, szerzői tekintélyes történészek és jogtörténészek Hanák Pétertől Csizmadia Andoron és Nizsalovszky Endrén át Szabad Györgyig.¹³ Majd 1977 és 1999 között Sándor Pál számos tanulmányt és forrásközlést jelentetett meg Deák reformkori pályájával kapcsolatban, továbbá egy könyvet is publikált *Az anekdotázó Deák Ferenc* címmel,¹⁴ Varga János az 1980-as évek elején az 1840-es évek első felének politikatörténetére vonatkozó kismonográfiáiban tett közzé Deákra vonatkozó új eredményeket, sőt 1980-ban külön munkát is szentelt Deák tevékenységének az 1841 és 1843 között működő büntetőjogi választmányban,¹⁵ Takács Péter 1980-ban disszertációban tekintette át Deák Ferenc 1849 és 1865 közötti politikai pályáját; a disszertáció könyv alakban tizenegy évvel később látott napvilágot.¹⁶ Végül a jogtörténész Sarlós Béla már 1970-ben kismonográfiában hasonlította össze 1848/49 két igazságügy-miniszterének, Deáknak és Vukovics Sebőnek a teljesítményét, 1987-ben pedig *Deák és a kiegyezés* címmel jelentetett meg könyvet, amely azonban – az előbb felsorolt munkáktól eltérően – csak a kiadott forrásokra és szakirodalomra épített.¹⁷

1990 után két projekt is született a Deák-iratkiadás folytatására. Bár mindeddig egyik elképzelés sem valósult meg, a kutatás – új szereplők bekapcsolódásá-

val – látványosan fellendült, mindenekeelőtt a zalaegerszegi Molnár András jóvoltából. Molnár 1987 óta mintegy másfél tucat tanulmányt és forrásközlést publikált Deák 1848-ig, illetve 1849-ig terjedő pályájáról, amelyek számos vonatkozásban bővítették, részletesebbé tették, több fontos kérdésben pedig módosították tudásunkat; 1848/49 másfél százados évfordulóján pedig konferenciát szervezett és kötetet jelentetett meg Deák igazságügy-miniszteri tevékenységéről. A történész-muzeológus Körmöczi Katalin által jegyzett és 1992-ben megjelentetett kötet Deák életútjának áttekintése és a már említett bibliográfia mellett a Deák-relikviák jegyzékét, továbbá – Cennerné Wilhelmb Gizella összeállításában – Deák ikonográfiáját tartalmazza.¹⁸ 1993-ban jelent meg Király Béla először 1975-ben, angolul napvilágot látott Deák-életrajza, amely azonban nem épült be a Deákról folyó tudományos eszmecserebe. A könyv recenziója, míg az eredeti változatot „igen tiszteletre méltó vállalkozásnak” nevezte, a rossz fordításban és megfelelő szerkesztés híján megjelent magyar kiadást ismertette „a még mindig hiányzó monográfiáról”, ti. „a Deák életművét megbízható adatokkal, az elmúlt évtizedek kutatási eredményeit összefoglalva bemutatató” monográfia hiányáról beszélt.¹⁹ A Deák-kutatás fontos nyeresége volt az eszmetörténész és neoabszolutizmus-kor kutató – és az előző mondatban recenzióként idézett – Deák Ágnes bekapcsolódása, aki Molnár Andrással együtt rendezte sajtó alá a Deák politikai beszédeiből és írásaiból készített válogatást, s írta meg az életpálya legújabb áttekintését.

A Deák-émlékévben két életrajz jelent meg: a Molnár András és Deák Ágnes által írott, 11 szerzői ív terjedelmű életrajz, és Estók János rövidebb, ötíves áttekintése. (Estók könyvének címét Deáknak Pest város közgyűlésén 1861. február 1-jén előterjesztett felirati javaslata egy mondatából vette: „Erő és hatalom ellen a mi fegyverünk igazság és törvény, miket az erő és hatalom sérthet vagy mellőzhet, de jogszerűleg meg nem semmisíthet.”) E két kötet részben a nagyközönségnek készült, ezért a szerzők lapalji hivatkozásokat nem adnak, Molnár és Deák Ágnes azonban állításaikat – részben a 170 tételes válogatott irodalomjegyzék segítségével – könnyen ellenőrizhetővé teszik (és a könyvhöz névmutató is készült), Estók pedig minden, Deáktól vett egyenes idézetének forrását megjelöli. Molnár és Deák Ágnes azonos teret szentel Deák 1849 előtti, illetve az utáni pályája bemutatásának, Estók a második pályaszakaszt mintegy másfélszer nagyobb terjedelemben tárgyalja.

A fiatal Deák klasszikus tudományos monográfia, terjedelmes apparátussal, időrendi áttekintéssel és névmutatóval. Ennél szélesebb közönségnek íródott, de ugyancsak jegyzetekkel ellátott munka a *Deák Ferenc utolsó évei*. Idősebb Horánszky Nándor pszichiáter (1899–1976) könyvének alapszövege 1949-ben keletkezett, rövidített változata 1972-ben látott napvilágot. Három kötet többszerzős munka. A *Deák Ferenc emlékezete* az akadémiai konferencia (egy-egy megnyitóval és zár-

szóval együtt) tíz jogász, hat történész és két irodalomtörténész előadását, illetve azok jegyzetelt változatát tartalmazta. A jogász előadók (Bárándy Péter, Szabó András, Mezey Barna, Rácz Lajos, P. Szabó Béla, Révész T. Mihály, Stipta István, Szabó István és Kajtár István) főleg az egyes jogterületek szerint különítették el tárgyakat, a történészek (Molnár András, Pajkossy Gábor, Takács Péter, Deák Ágnes és Katus László) Deák életének egy-egy szakaszával foglalkoztak; Voigt Vilmos tanulmányának címe *Deák Ferenc és az anekdoták világa*, míg Imre László a magyar irodalom Deák-vonatkozásait tekintette át Bajzától Ignotusig.²⁰

A *Deák Ferenc élete és kora* című kötet Hiller István előszavát követően nyolc tanulmányt tartalmaz; Gerő András tanulmányához szövegvégi jegyzetek is tartoznak, a többihez eltérő bőséggel mért irodalmi tájékoztató kapcsolódik – a Basics Beatrix által szerkesztett képanyagról alább lesz szó. Molnár András a kötetet mintegy bevezető életrajzi áttekintése után a tanulmányok Deák politikájának egy-egy mozzanatával, élete egy-egy szakaszával foglalkoznak. Velkey Ferenc tanulmányának két címe is van: „*Deák kell, hogy a centrumunk legyen.*” *Széchenyi István és Deák Ferenc az 1840-es évek közéletében* olvasható a tartalomjegyzékben, *Széchenyi és Deák* áll a tanulmány élén (25. old.). Fazekas Csaba kutatási területének megfelelően Deák egyházpolitikáját tekinti át a reformkorban. Hermann Róbert *Deák és Görgei* című tanulmánya bővebb, jegyzetelt változatban is megjelent, a *Századok* Deák-számbában. Gerő András *Deák és a politikai etika* címmel egy 1993 óta többször is megjelent tanulmányával szerepel. Deák Ágnes *Deák és a passzív rezisztencia* című tanulmánya a Molnárral közös életrajzba írt megfelelő fejezet bővebb és részben más szerkezetű változata. Estók János viszont könyve megfelelő fejezetei alapján rövidítette le írását. Körmöczi Katalin „a pesti polgár” Deák és a város kapcsolatát tekinti át: a hajdani „zalai követ” – hosszú nyári távollétekkel – élete utolsó huszonnégy évét Pesten töltötte, de előtte is voltak hosszabb, az egy évet megközelítő, sőt meghaladó itt-tartózkodásai.

18 ■ Körmöczi Katalin: *i. m.*

19 ■ Király Béla: *Deák Ferenc*. Bp., 1993.; Deák Ágnes bírálata: *Aetas*, 1994. 2. szám, 223–228. old.

20 ■ A Deák halála után kiírt ódapályázatra, a beérkezett versekre lásd Deák Ágnesnek a Péccsett, *Deák és utódai* címmel rendezett konferencián elhangzott és *Deák, a magyarok Mózesse*. *Deák Ferenc és a kortárs utókor, 1876* címmel megjelenés előtt álló előadását.

21 ■ Legalábbis országos jegyzékkel nem: Gyenes Imre elkészítette a Zala megyei emlékhelyek, köztük a szobrok jegyzékét. Eszerint Vay Miklós 1879-ben (I) Zalaegerszegen, az országban elsőként felállított egész alakos szobrárt 2003 októberéig még hét mell- és egy egész alakos szobor követte (ebből kettő Zala György Kehidán felállított szobrának a másolata). „*Használd a jók benned vetett bizalmát...*” *Deák Ferenc tisztelete és emlékezete Zala megyében. Dokumentumok. Emlékhelyek. Bibliográfia*. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2004. 50–53. old.

22 ■ Lásd *Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831*. S. a. r. Molnár András. Zalaegerszeg, 1995. A kötet 94 Deák-iratot tartalmaz, közülük korábban – Kónyi Manó kiadásából – csupán a Babits József (Józi) rablógyilkos védelmében benyújtott védőirat (és nem védőbeszéd) volt ismert.

A *Deák Ferenc 1803–1876* című emlékalbum négy tanulmányt tartalmaz, összesen több mint négy és fél ívnyi terjedelemben, jegyzetek és – egy tanulmány kivételével – bibliográfiai tájékoztató nélkül. Molnár András Deák Ferenc ifjúkorát foglalja össze (valamivel bővebben, mint az akadémiai konferencia-kötetben megjelentetett szövegben). Gerő András *A békés kiegyenlítés és politikusa* című tanulmányának jegyzetekkel ellátott változata *Deák és a kiegyezés* címmel a

1848-ig terjedő időszakot tárgyaló két fejezet (míg Ferenczi ugyanennek az időszaknak az összes terjedeleme több mint egyharmadát szentelte). Ez bizonytalanság, de Molnárnak – aki gyakorlatilag újrairta Deák fiatalkori pályájának történetét – valóban volt mondandója, mégpedig saját kutatásai alapján. Minuciózus gondnal gyűjtött össze mindent, amit Deák őseivel, a családdal, gyermekkorával, tanulmányaiival, majd később olvasottságával, baráti körével

A parlament háznagyai szobájában

Századok 2003. 5. számában is megjelent. A kötet leghosszabb írása Körmöczy Kataliné, aki Deák szellemi és tárgyi világát mutatja be. Basics Beatrix *Deák Ferenc alakja a képzőművészetben* cím alatt a Deák-ábrázolásokat tekinti át a festészetben és a grafikában, elsősorban Deák életében, a szobrászatot nem tárgyalja. (Tudomásunk szerint a Deák-szobrok jegyzékével sem rendelkezünk.)²¹

Az alábbiakban a Deák-évnek a feldolgozásokban lecsapódó eredményeit a Deák-életpálya időrendjében haladva kíséreltem meg áttekinteni.

Az év legjelentősebb tudományos eredménye mindenképpen Molnár András monográfiája, *A fiatal Deák*, amelyet számos idevágó részpublikáció előzött meg. Ferenczi Zoltán annak idején a rendelkezésére álló terjedeleme nem egészen 6 százalékát szánta az országos politikai pályára lépést megelőző harminc év történései összefoglalásának. A Molnár–Deák-féle életrajznak ez több mint egyötödét foglalja el – kicsivel többet is, mint az 1833-tól

stb. kapcsolatban tudni lehet. Eredményei közül e helyütt csak hármat emelek ki. Molnár részletesen bemutatja a zalai (és dunántúli) viszonylatban jó középirtokos család gazdálkodását. A négy Deák testvér osztatlan birtokában lévő, a két fivér által igazgatott, mintegy 520 hektár nemesi birtok (allodium) és az egyéb földesúri jövedelmek együtt évi 3600 forint jövedelmet biztosítottak, ebből azonban adóságokat kellett törleszteni – sőt Deák, minden takarékosága mellett is, 1842 és 1854 között közel 15 000 forintnyi új adósságot halmozott fel –, a korszerűsítésre nem jutott, a jövedelem pedig négy, majd három részre oszlott – így a gazdálkodás korszerűsítését nem lehetett elvégezni, a csekély jövedelmezőség pedig hátráltatta Deák politikusi karrierjének – az 1840-es évektől rendszeres pesti tartózkodást feltételező – kibontakozását. (*A fiatal Deák*, 110–119. old.) Molnár tárta fel Deák 1824 és 1831 közötti tiszteletbeli (azaz fizetés nélküli) ügyészi tevékenységét, és tette közé az ennek során született ügyészi véleményeit, vád- és védíráit.²² E tevékenysége minden bizonnyal

közrejátszott Deák valóságérzékeny reformerré fejlődésében (uo. 71–104. old.). Végül megtudjuk, hogy Deák politikai szocializációjában – Kőlcseyhez és Kossuthhoz hasonlóan – fontos szerep jutott az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok 1831–1832. évi megyei vitáinak; Molnár részletesen bizonyítja, hogy Deák vezető szerepet játszott a megye álláspontjának kidolgozásában. (224–253. old.)

Kevesebb publikált új eredményről számolhatunk be 1833 tavaszától Deák országos politikai pályája első hét-nyolc évére vonatkozólag. Deák valósággal „berobbant” az ellenzék élvonalába, 1835-től az alsótáblai ellenzék, 1839/1840-től az egész ellenzék legnagyobb tekintélyének számított. Az úrbéri kérdéssel, illetve a szólásszabadság ügyével kapcsolatos politikájáról megbízhatónak tűnő ismeretekkel rendelkezünk.²³ A bírósági szervezet reformjával, a magánjogi reformmal, vagy 1839/1840-ben a gazdasági-kereskedelmi törvényhozás kérdésében elfoglalt álláspontjával és politizálásával kapcsolatban azonban a történészek és a jogtörténészek egyaránt csupán a feladatok megfogalmazásáig jutottak el – ezt tükrözi P. Szabó Béla referátuma is (Deák és a magánjog. In: *Deák Ferenc emlékezete*, 72–73. old.). Igaz, ez a (valószínűleg jogtörténészre váró) elemző munka jelentős – racionálisan egy kritikai kiadás keretei között elvégezhető – forrásfeltárást tételez fel. A probléma érzékeltetésére: számításaim szerint Deák az 1832/1836. évi országgyűlésen legkevesebb 450 (de könnyen lehet, hogy jóval több) alkalommal szólalt fel, a következő diétán – kevesebb mint tizenegy hónap alatt – legalább 250 ízben. E 700 felszólalás és beszéd közül Kőnyi Manó mindössze a legjelentősebbnek tartott 220 szöveget hozza.

A befolyása, népszerűsége csúcspontján álló Deák 1841 és 1843 között az országos büntetőjogi választmány munkájában vett részt a liberális kisebbség vezetőjeként. A reformerek a legtöbb kérdésben alulmaradtak – amint ezt Varga János huszonnégy évvel ezelőtt részletesen bemutatta²⁴ –, ezért Deák vezetésével és tollából összesen tíz különvéleményt nyújtottak be. Közülük a politikatörténet-írás különösen az esküdt-széki különvéleményt értékeli nagyra. Szabó András a történeti kontextust, Varga munkáját és általában az újabb történeti irodalmat mellőzve foglalkozik Deák büntetőjogi nézeteivel. (*Deák Ferenc emlékezete*, 24–33. old.) Nem tesz különbséget a Deák által vezetett alváltmány tervezete és a plénum által végül elfogadott (megnyirbált) javaslat között (szövegszerűen ez utóbbit ismerjük): a javaslatot Szabó „az első magyar klasszikus büntetőjogi kódexként” ajánlja csodáló figyelmünkbe, miközben Deák szerint „az új codex volna a legsúlyosabb csapás, ami nemzetünket érhetné, s a konstitucionális élet minden mozdulati a hatalomnak önkényétől függének”.²⁵ Deák – akit a legszélesebb körben elfogadtak, a reformellenzéknek mintegy „integrációs pontja” volt – nem járt a pesti ellenzékiekhez és Kossuthhoz képest különutakon

sem. Széchenyi azonban, aki 1841 júniusától fogva rendre megtámadta az ellenzékot, különösen Kossuthot, éveken keresztül igyekezett a maga középutas politikájának megnyerni Deákot – mutatja be Velkey Ferenc –, még azt követően is, hogy nyilvánosan „szűklátókörű”, az ellenzék által megtevesztett politikusnak nevezte. (*Deák Ferenc élete és kora*, 25–41. old.)

Deák 1843-ban nem vállalt követséget, 1845-től kifejezett passzivitásba vonult, 1845 vége és 1847 tavasza között pedig beteg volt. Minderre több magyarázat is született. Az Ernst Kretschmer elméletét követő Horánszky Nándor túlnyomóan ciklotim alkatúként írta le Deákot, előnyös schizotim tulajdonságokkal (kötelességérzet, rendszeresség, logika), 1845-től kibontakozó betegségét pedig endogén cikloid depresszióznak minősítette. (Horánszky: *Deák Ferenc...* 86–87., 108., 114. old.)²⁶ Meggyőzőbbnek tűnik Hanák Péter alkat és szituáció összefüggéséből kiinduló értelmezése, amely szerint Deákon a kiegyenlítő és kodifikátori alkata és az elmérgesedő történelmi helyzet között egyre növekvő feszültség nyomán hatalmasodott el a borúlátás.²⁷ Tekintélye ennek ellenére akkora maradt, hogy elsősorban az ő kételyei miatt húzódtott át az ellenzéki párt megalakítása és az *Ellenzéki Nyilatkozat* megalkotása 1847 első felére. Míg a korábbi kutatás inkább Kossuth, Molnár András (Molnár–Deák: *Deák*, 69–70. old.) – némileg körülményesen – Deák szerepét hangsúlyozza a *Nyilatkozat* megszületése folyamatában, mind az előzetes tárgyalások, mind a végleges

23 ■ Sándor Pál: Deák és a jobbágykérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. In: *Tanulmányok Deák Ferencről*, 125–173. old.; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965. 339–444. old.; Molnár András: Deák Ferenc és Zala megye feliratai a szólásszabadság ügyében (1836–1839). *Levéltári Közlemények*, 1994. 129–152. old.

24 ■ Lásd fentebb a 15. jegyzetet.

25 ■ DF: *VPIB* I. köt. 357. old.

26 ■ Horánszky munkája korábbi változatának recepciójára lásd *Magyarország története tíz kötetben*. V. 1790–1848. Főszerk. Mérei Gyula. Bp., 1980. 779. old. (a fejezet szerzője Gergely András), továbbá Takács Péter: *i. m.*

27 ■ Deák Ferenc, a kiegyenlítő. Alkat és szituáció összefüggései. In: Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben*. Vál., s. a. r., bev. Somogyi Éva. Bp., 2001. 169–182., különösen 172–173. old. (A tanulmány első megjelenésének éve: 1994.)

28 ■ Molnár még hangsúlyosabban fogalmazott korábbi munkájában (Deák Ferenc és az Ellenzéki Nyilatkozat. In: *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 23. old.)

29 ■ Gergely András: Deák Ferenc államjogi nézetei a reformkorban. *Századok*, 2003. 1067–1079., kül. 1079. old.

30 ■ *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai gyűjtemény, 43.)

31 ■ Ferenczi „a passzív ellenállás éveinek” bemutatására munkája kevesebb mint 2, 1860/1861 eseményei tárgyalásának 9 százalékát szentelte. A mindenekelőtt a neoabszolutizmus kora kitűnő specialistájának számító és számos újdonsággal szolgáló Deák Agnes viszont jóval több teret szentelt ennek az időszaknak és Deák utolsó éveinek is. A kiegyezés korának tudósa, Ferenczi viszont munkája negyedét, míg Deák Agnes a közös könyv terjedelmének egyhatodát tartotta fenn a kiegyezés létrejötté ábrázolásának.

változat kialakítása során.²⁸ Gergely András viszont a Történelmi Társulat közgyűlésén tartott előadásában azt emelte ki, hogy Deák a Kossuthtól származó alapszöveg szerkesztése, főleg rövidítése során átfőrt „annak államjogi konstrukcióját”: szemben a két birodalomfélben és az azt személyével összefűző alkotmányos uralkodóban gondolkodó ellenzéki főáramlattal (és korábbi önmagával), az „összmonarchiát” is önálló, értékkel bíró entitásnak minősítette – azaz, írja Gergely, Deák „államjogi félfordulatot” hajtott végre.²⁹

A pálya 1848/1849 alatti szakaszáról 1998 tavaszán Zalaegerszegen konferenciát rendeztek és kötetet jelentettek meg, Molnár András, Fónagy Zoltán, Urbán Aladár, Dobszay Tamás, Balogh Elemér, Mezey Barna és Hermann Róbert tanulmányával, továbbá egy 62 iratból álló válogatással, zömmel Deák miniszteri irataiból. (E kötet³⁰ anyaga, említettük, a CD-ROM-on szerepel.) Mezey Barna itt *Deák Ferenc és a büntető eljárásjog reformja 1848-ban* címmel jelentetett meg tanulmányt, 2003-ban a téma egyik aspektusáról, Deáknak a börtönügy átalakításában játszott szerepéről értekezett (*Deák Ferenc emlékezete*, 34–46. old.). Mind az említett kötet, mind a Molnár–Deák-féle életrajz megfelelő fejezete (74–86. old.) *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere* címet viseli, pontatlanul, hiszen mindkettő a szabadságharc végéig tekinti át Deák tevékenységét. Molnár szerint a törvényes politikát képviselő Deák Kossuth politikáját 1848 júniusától „forradalminak”, szeptembertől „jogszerűtlennek és önkényesnek” tartotta (85. old.). Valójában a különbség 1848 szeptemberétől mindenekelőtt abból adódott, hogy Deák kilátástalannak tartotta az önvédelmi háborút, bár maga is elkerülhetetlennek érezte és törvényesnek ítélte. Az áttekintésből nem derül ki, hogyan ítélte meg Deák 1848 tavaszán–nyarán Közép-Európa rendkívül képlékeny helyzetét, a soktényezős átalakulás egymást keresztező tendenciáit, és melyik variánst tartotta volna optimálisnak. Tudjuk, hogy 1842 óta a magyarság szempontjából értéket tulajdonított a Habsburg-monar-

chiának: az ekkori – rendkívül speciális – szituációban elfoglalt álláspontjára csak az életrajz második felének szerzője, Deák Ágnes utal, amikor az 1860–1861-es éveket kitöltő töprengéseket elemelve azt írja, hogy Deák revideálta „1848 tavaszának–nyarának perszonáluniós törekvéseit” (106. old.).

A szóban forgó könyv Deák Ágnes által írt második részének belső arányai ugyanazokat a jellegzetes eltéréseket mutatják fel Ferenczi életrajzához képest,

mint a Molnár-féle első rész.³¹ Deák 1849 után több mint tizenegy éven keresztül hallgatott, politikai nyilatkozatot még szűkebb körben sem tett, hallgatása azonban a tudatos szembenállás programjává emelkedett. Deák Ágnes kiemeli, hogy politikai nézeteiről ilyen formán egykorú híradással nem rendelkezünk (a Kónyi Manó egybegyűjtötte tanúságtételek általában az 1880-as években keletkeztek), de valószínűbbnek tartja, hogy Deák (bár nem teljesen egyértelműen) 1848 jogérvényének elismerését tartotta kiindulópontnak – ami azonban nem jelentette azt, hogy 1848 törvényei közös megegyezéssel ne lennének módosíthatók (96–97. old.).

Csapó Vilmos visszaemlékezésére, illetve Deák leveleire alapozva Deák Ágnes a dom-

Szoboravatás Zalaegerszegen. Feszty Árpád rajza

nyos irodalomban elsőként írja le, hogy Deák és Csány Elek özvegye, Inkey Szidónia között 1850 februárjától gyengéd viszony alakult ki, amely azonban megszakadt, s Csányiné 1851 januárjában máshoz ment férjhez. Ezt Deák unokahúgának, Petz Adolfné Pottyondy Amáliának a Csapóéval ellentétben közvetlen tudomáson alapuló, Csányiné („dúsgazdag özvegyasszony”, „erős, magas úrnő”) irányában különben érezhetően ellenséges visszaemlékezése is megerősíti: a két elbeszélés között viszont lényeges különbség, hogy Csapó szerint a nő nem kívánta „korlátokba szorítani a nagy férfiú sorsát”, míg Pottyondy Amália szerint – finoman, de félreérthetetlenül – Deák adta ki Szidónia útját. Akárhogy is történt, lehetséges, hogy ez az epizód hozzájárult Deák – végül 1854 őszén bekövetkező – Pestre költözéséhez, ami tehát ilyenformán nemcsak életrajzi, hanem köztört-

téneti jelentőségre is szert tett.³² (Mint korántsem mellékes körülményt megjegyzem, hogy Inkey Szidónia – ekkor már Báthor Gézáné –, aki addig németül írt és talán beszélt is, csak 1857 februárjában, Deák kifejezett kérésére tért át a magyar nyelvű levelezésre.)³³

Deák csaknem három hónappal az Októberi Diploma kibocsátása után lépett ismét a nyilvános politika színterére. Ettől kezdve tevékenységét, amelynek nyomán 1861. augusztus végére a magyar politikai élet legbefolyásosabb személyiségévé emelkedett, viszonylag jól ismerjük.³⁴ Deák Ágnes az életrajz 1860–1861-es fejezetében is jelentős teret szánt és aprólékos gonddal külön tanulmányban is (*Deák Ferenc emlékezete*, 149–162. old.) foglalkozott Deák tapogatózásaival, útkeresésével 1860–1861 fordulóján, méghozzá új forrás bevonásával, Lónyay Menyhért részleteiben régóta ismert és hasznosított, teljes szövegében azonban most megjelentetett naplójegyzetei alapján.³⁵ Ekkor Deák rendkívül óvatosan mérlegelte az 1848-as törvények módosításának lehetőségeit, minden jel szerint némileg másként tervezte a kibontakozás technikai útját, mint az 1865 és 1867 között végbement – mire azonban elérkezettnek látható volna az időt egyébként is csak lassan formálódó programja meghirdetésére, a februári pártens bármilyen megegyezés esélyét a minimálisra csökkentette. Így az országgyűlésen Deák maximális, 1848-as programját képviselhette, s ezt Kossuth is nagyra értékelte. Bár Deák bölcsességét mindig kiemelték, ekkortól fogva – és nemcsak a kiegyezést követően – emlegették „a haza bölcse” (vagy a kevésbé elterjedt „a haza atyja”) néven.³⁶

A kiegyezéshez (vagy ahogy akkor nevezték, „a kiegyenlítéshez”) vezető tárgyalások a színpalok mögött 1864 decemberében, a nyilvánosság előtt, a Deák által kívánt formában, országgyűlési alkudozás kereté-

ben 1865 decemberében indultak meg, hogy azután a lényegi megállapodások 1867 januárjában és februárjában bizalmas tárgyalások útján szülessenek meg. E folyamatot és Deák benne játszott szerepét is meglehetősen jól ismerjük. Deák motívumait illetően azonban bizonyos mértékben mindig következtetésekre, feltételezésekre leszünk utalva: Deák – különösen levélben – ritkán osztotta meg gondolatait másokkal, naplót sohasem vezetett, irathagyatékát több részletben megsemmisítette. A kiegyezés folyamatát és Deák szerepét az akadémiai konferencián jelen tudásunkat összegezve Katus László mutatta be (*Deák Ferenc emlékezete*, 163–184. old.). Gerő András említett, két változatban is olvasható esszéjében Deák mindenki másnál külön professzionális politikusi voltának tulajdonítja, hogy magyar részről betölthette a kiegyenlítés megvalósítójának szerepét, amelyhez elengedhetetlenül szükséges volt erkölcsi reputációja is. E professzionalizmus inkább volt tradicionális, mint modern, s Gerő a visszaállított parlamentarizmus működtetéséhez szükséges másfajta professzionalizmus térhódításával, illetve ennek felismerésével magyarázza Deák 1869 utáni fokozatos visszavonulását is. Bár pusztán a cím (*Deák és Görgei*) alapján esetleg mást várnánk, Hermann Róbert a kettejük kapcsolatát feldolgozó, szintén két változatban megjelent tanulmányának súlypontja ugyancsak a kiegyezést megelőző hónapokra esik: a kiegyezés- és Deák-párti Görgei a hadügy rendezésére memorandumot dolgozott ki és juttatott el Deákhhoz (ezt Andrássyék – részben – hasznosították), maga is megszólalt a Kasszandra-levél vitájában, s 1867 júliusában találkozásukra is sor került.³⁷ Deák Ágnes *Az eltökélt aktivitás éve*i címét adta az életrajz azon fejezetének, amely az 1865 és 1868 közötti időszakot tárgyalja. Deák ekkor hosszú töprengés és – részben kényszerűségből, részben nagyon is tudatosan vállalt – kivárást után magabiztosan és határozottan politizált. A

32 ■ Felpécci Petz Aladár: Deák Ferenc győri vonatkozású családlévelei. *Győri Szemle*, 1943. 241–273., különösen 269–270. old. Deák Inkey Szidóniához 26, 1850. február és 1851. január között írt, az első kivételével német nyelvű levele az OSZK Kézirattára Levelestárában található.

33 ■ DF: *VPIB* II. 17–18. old. – Mivel a szaktudományos irodalomban – részben a gyér adatok, részben hanyag kezelésük következtében – a Deák és a nők viszonyára, Deák szerelmi életére vonatkozóan elég nagy a bizonytalanság, talán tanulságos ezeket e helyütt is áttekinteni. Deák – 1826. július 6-i levelében Vörösmartyhoz – köztudottan szól egy két évvel korábban történt esetről, amikor is Amor nyilai közül egy „mélyebben csúszott az oldalcsontok közé, mint [kívánta] volna”; de maga vonta ki a vesszőt, az emlék sajog ugyan, „de a hideg megfontolás mindenkor lecsillapítja az újra felzúdult indulatot, s nem engedi, hogy a szív, ezen vakmerő játékos, egy egész élet boldogságot kössön egy kockához”. (*Uo.* I. köt. 18. old.). Ferenczi életrajzi munkájában (*Deák élete*. Bp., 1904. I. köt. 66. old.) világosan megírja, hogy nem tudni, kiről van szó; néhány sorral lejjebb azonban említ egy másik esetet, amikor „[n]éhány évvel utóbb az egész Zalában híres pallini szüretnek egyikén” Deák „megszerette Inkey Kázmér egyik leányát, Szidóniát”, de kosarat kapott. A Deák-irodalom – Ferenczire hivatkozva, de tévesen – sokáig Inkey Szidóniával azonosította az 1826-ban említett ismeretlent, így tett 2001-ben, a fentebb hivatkozott levéljegyzetében Molnár András is. Rövidesen felfigyelt azonban

az azonosítás téves voltára – Szidónia ugyanis 1820-ban született –, de óvatosan – „talán” – maga is egy másik Inkey lányban, Karolinában látta azt a lányt, aki szerelemre lobbantotta (*A fiatal Deák* 303. old.) – holott a családnévre semmilyen adatunk nincs, hiszen az Inkey név Ferenczi félreolvasása folytán került be az irodalomba. Az említett másik történet – Deák fellobbanása és kikosarazása a szüreten – nyilvánvalóan Hoitsy Páltól származik, aki azt, egy-egy Deák-évforduló kapcsán, két ízben is megírta (Deák szerelme. *Egyetértés*, 1903. október 20., Deák Ferenc szerelme. Halálának ötvenedik évfordulóján. *Pesti Hírlap*, 1926. január 29.; a két történet közötti különbségekre itt nem térhetünk ki). Bár Hoitsy nyilvánvalóan téved, amikor Deákot sőtjőri (és nem kehidai) birtokosnak hiszi, az előadott történet egészében véve hihető, és az adatközlő: saját anyósa, Festetich Benno gróf sógornője, majd második felesége, Földváry Róza (1821–1896) életkorára történő utalás alapján 1838-ra keltezhető. (Utóbbira lásd Gudenus János: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. Bp., 1990. 394–395. old.) A szóban forgó lány – aki előtt Deák neveltségessé vált, illetve társnői neveltségessé tették – keresztnev nélkül, Inkey Kázmér lányaként szerepel: őt, láttuk, Ferenczi azonosította Szidóniaként – ezúttal a kitűnő irodalomtörténész tévedett, hiszen Inkey Kázmér, a későbbi honvédőrnagy (1818–1882) Szidóniának a bátyja volt (Molnár András szíves közlése). Mindenesetre Deák Inkey Szidóniának írt későbbi, említett levelei megengedik azt a feltételezést, hogy

kormányban köztudottan nem vállalt szerepet, de a kormány, különösen 1867 első felében, minden lényeges kérdésben a Deákkal való egyeztetésre szorult; Lónyay Menyhért sokszor idézett fordulatával élve, Deák néha „aeropágnaként” bírálta felül a kormány döntését. Deák a kormányt az 1868 végéig tartó parlamenti ciklusban a fontos kérdésekben határozottan támogatta, ugyanakkor igyekezett saját önállóságát is biztosítani. Viszonya saját pártjához a következő, 1869-ben kezdődő ciklusban tovább lazult, amihez később a kormány élén végbement váltás is hozzájárult. „Egyszerre kormányon és ellenzékben” – így kísérel meg Deák Ágnes az – 1869-cel kezdődő – utolsó évek jellegzetességét megragadni.

Deák utolsó évei – az 1867-től 1876-ig terjedő időszak – bemutatását vállalja Pölöskei Ferenc könyve, amely eddig az utolsó a Deák-émlékév alkalmából megjelent kiadványok között, egyben az első tanulmány, amelynek kifejezetten az öreg Deák ábrázolása a célja. Képet kapunk az elmagányosodó, a politikától visszavonuló („belső emigrációba vonuló”) Deákról (ennek sokban életkori, egészségi okai voltak), de áttekintést is azokról a területekről (a polgári alkotmányosság intézményeinek kiépítése, a nemzetiségi és a horvátkérdés rendezése, az állam és az egyház viszonya), amelyekkel kapcsolatban Deák kifejtette véleményét. Pölöskei is elfogadja (65. old.) Szabad György tételét, amely szerint a kiegyezés megalkotója az általa létrehozott rendszer foglya lett, így nemcsak a kormányt korlátozó állam-bíróóság felállítására vonatkozó indítványát szavazták le, hanem 1867 védelmében maga is visszalépésekre és megalkuvásokra kényszerült. Pölöskei ugyanakkor csak röviden említi, hogy Deák részt vett a demokratika körök felosztató 1868. évi nevezetes rendelet megfogalmazásában, vagy hogy elfogadta a virilizmus intézményét, s 1870-ben feltűnő módon távol ma-

radt a törvényhatósági törvény általános vitájától, amely ezt Magyarországon bevezette. Ezt 1848 előtt még élesen ellenezte (igaz, tudjuk meg Deák Ágnes-től, 1865-ben már hajlott az elv elfogadására). Stipta István Deák önkormányzat-koncepcióját vizsgáló tanulmányában (*Deák Ferenc emlékezete*, 96–103. old.) bemutatja, hogy Deák a reformkor kezdetén meggyőződéses és lelkes municipalista volt, a kiegyezés után viszont már a – felelős – kormány felügyelete alatt álló önkormányzatokat szorgalmazott. (Ehhez azt lehet hozzátenni, hogy 1867 után átértékelte, valószínűleg helyesen, a bírók minden szintű választásáról vallott korábbi nézeteit, s a bírák kormánykinevezése mellett érvelt – igaz, ellensúlyként a jelöltek fele részben választott állambíróóság lett volna hivatott véleményezni.) A könyvről, az emlékévk kiadványai között szinte egyedülként, hiányzik Deák portréja, a hátsó borítón azonban az egyik legismertebb Deák-relikvia, Kossuth „Deák sírkápolnájának küszöbére” küldött ciprusága látható.

KÉPEK

Az évfordulóra jelentős mennyiségű Deákhöz kötődő ábrázolást jelent meg; kevés kivétellel valamennyi kötet tartalmazott illusztrációt. Három kiadvánnyal külön is foglalkoznunk kell. Basics Beatrix válogatta a *Deák Ferenc 1803–1876. Emlékalbum* képanyagát, továbbá a *Deák Ferenc élete és kora* című tanulmánykötet képeit. Az előbbi – borítóján Franz Eybl 1842-es festményével – 150 képet tartalmaz, az utóbbi – borítóján Karl Fromme az óriásplakátról is ismerős Deák-portréjával – 120-at. (Többségük feltűnik a *Rubicon* Deák-számában is, és Estók János könyve terjedelmének 30 százalékát is fekete-fehér illusztrációk teszik ki.) Basics Beatrix alapvetően a Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnok anyagából válogatott, így a fényképeket mellőzte. Hozza

Festetichné és Hoitsy valójában az apa keresztnévét adta meg pontatlanul, és a Deákot kikosarazó lány valóban az akkor tizennyolc éves Szidónia volt – a kettejük közötti korábbi kapcsolat érthetőbbé is teszi, hogyan válhatta fel 1850 februárjában öt nap alatt a „Tisztelt Nagyságos Asszony!” megszólítást a „Liebe Sidonie!”. Végül a kutatás, amelynek figyelmét Pottyondy Amália emlékiratának unokája, Petz Aladár által közzétett részletei eddig elkerülték, nem mérlegelhet, hogy az ezen a ponton nem közvetlen tudomásra, hanem a családi hagyományra támaszkodó emlékezés szerint Deák ifjúkori szerelme Pottyondy Fanny volt – akivel Pottyondy Amália szüleinek 1821 februárjában tartott esküvőjén találkozott; „Deák – olvassuk – öt nőül is akarta venni, de Fanny hűtlen lett kedveséhez, és ő azután nem is nősült meg.” (Petz: *i. m.* 270–271. old.) Egy majdani pszichohistóriai megközelítés feladata lehet e három, jól elkülöníthető esetre vonatkozó források összegyűjtése és elemzése. Ugyancsak figyelembe kell venni, hogy Deákról nemcsak „a haza bölcséhez” illő – és a kultikus szemléletmóddal megférő – történetek keringtek, hanem sikamlósak is. E szájhagyomány útján terjedő, idősebbek által ismert históriákkal vág egybe az a Deáknak tulajdonított, egykorúlag litografáltan terjesztett, mindmáig kiadatlan „levél” is, amely sajátos „agglegényhumorral” ad tanácsokat nősülni készülő barátjának, Mikes János grófnak – ami persze, meglehetősen kevésbé Deákra, mint inkább az erdélyi grófra volt jellemző, aki, legalábbis Deák gyámleánya szerint, „nagy ismerője volt az

asszonyoknak”. (Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből*. Bp., 1926. 40. old.) Idézzünk e „tanácsokból”: a nő „fekvő jószág, melynek különösen belső fundusát folyvást mívelni kell, és amelybe kiválólag tökmagot kell vetni, és megkívántatik, hogy a tőknek, mely a magot adja, el nem hervadt, ép, izmos indája legyen.” (OSZKKt. Anal. lit. 4906., vö. 4907. is.)

34 ■ Lásd Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*. Bp., 1967.; Takács Péter: *Deák Ferenc*, id. kiad. 65–147. old.

35 ■ *Lónyay Menyhért naplója 1860–1861*. Szerk. Deák Ágnes. S. a. r., jegyz. Berkes Hajnalka, Laszli Mariann, Nagy Anita. Utószó: Cieger András, Deák Ágnes. Bp., 2004.

36 ■ Néhány példa: „a bölcsék legbölcsebbike” (Bajza József: *Deák Ferenchez. Emléklap 1845*. [a vers e fordulatot is tartalmazó húsz sora érthetetlen módon hiányzik *A haza bölcsé emlékezete* című, Árpás Károly által szerkesztett, az 5. jegyzetben említett kiadványból]), „hazánk legnagyobb bölcsé” (*Vasárnapi Újság*, 1854. 385. old.), végül két idézet határozati párti szövegtől (idézi: Szabad: *i. m.* 500. old.): „a külföld nemzetünk első bölcsének ismeri” (Jókai Mór, 1861. május 24.), „a haza bölcsé” (Thalabér Lajos, június 3.).

37 ■ Tanulságos Hermann megjegyzése, hogy bár a szóban forgó iratok 1918 óta ismertek, csak a Görgey-irodalom használta, a Deák-kutatás egyáltalán nem vett róluik tudomást. (Szabadok, 2003. 1101. old. 67. jegyzet.)

Deák legfontosabb arcképeit, csoportképeit, több Deákot mutató esemény-, illetve jelenetképet, néhány karikatúrát és élete legfontosabb helyszíneinek egykorú vagy közel egykorú ábrázolásait; a képanyag másik felét a kortársak és egyéb események ábrázolása alkotja. Az emlékalbum vásárlója szépen kivitelezett, izlésesen elrendezett képanyagot kap, a tanulmánykötetben a szerkesztőnek sokszor nem sikerült eltalálnia a reprodukálhatóság optimális méretét. A József nádort és István nádort ábrázoló acélmetszet esetében (13. old.) például a kettős állóképet keretező képek teljesen kivehetetlenek, pedig ezek – a kilenc felelős miniszternek, Wesselényinek és az uralkodóház néhány tagjának arcképe, továbbá a magyar korona országainak címerei – érzékeltetik, hogy Weber és Tyroler az 1848-as alkotmányos átalakulás kontextusában kívánt emléket állítani a két nádornak. (Ebből következően az emléklap kelte sem 1847, mint az emlékalbumban [32. old.] olvasható.³⁸) Jankó Deák-karikatúráján – a kicsinyítés miatt – a képalírások olvashatatlanok (hogy a karikatúra 1866-ban keletkezett, csak az emlékalbumból tudjuk meg [91. old.], bár a képalírások itt is elvesznek számkunkra); Homicskó Atanáz karikatúrájának viszont kár volt csaknem egész oldalnyi helyet biztosítani (127., 93. old.). Nem világos, a tanulmánykötet miért reprodukál számos esetben is (pl. 32., 61–62., 90. old.) olajfestményt vagy színes litográfiát fekete-fehérben, másutt pedig miért nincs akadálya a színes közlésnek. Alig történt kísérlet a szöveg és a képelrendezés összehangolására. Fazekas Csaba cikkéhez (a tényleges tartalmat tükröző tartalomjegyzék szerint még *Deák egyházpolitikája a reformkorban*, a 42. oldalon a cím vége már lemaradt) mindössze két kép tartozik, mind a kettő 1848 utánról. A Hermann Róbert cikkéhez (*Deák és Görgei*, 55–70. old.) tartozó képek éppenséggel beleillenek a dolgozat időkorébe, elrendezésük, sorrendjük azonban teljesen esetleges.

Rátérve az egyes képekkel kapcsolatos problémákra (előbb mindig az emlékalbum, majd a tanulmánykötet oldalszáma olvasható): mindkét kötet (továbbá az alább tárgyalandó és máskülönbben kiváló „Zalának büszkesége” is) Pozsony olyan látképeit hozza, amelyek a várat és a várost a Duna túlsó partjáról, repülőhíddal ábrázolják, tehát 1825 előtt keletkeztek (Peter Schaffer vedutája pedig 1809 előtt készült) – Deák Pozsonyában viszont már félállandó hajóhíd kötötte össze a várost a Ligettel (24. old./12., 26., 75. old.). Deák Pest-Budát is egészen másnak láthatta már, mint ahogyan Josef és Peter Schaffer II. József korában készült látképe ábrázolta (52. old./27. old.). Füred esetében Alt és Libay litográfiája nem az 1840-es években, hanem 1860 – a Kisfaludy-szobor felállítása – után készült (*Emlékalbum*, 10. old.), „a füredi új fürdőház” (41. old.) valójában a kőszínház, amely a 13. oldalon is látható, ha fordítva is – a fürdőház tényleges képe pedig a tanulmánykötet 111. oldalán található. A tanulmánykötet 13. oldalán szereplő Ráday Gedeon-kép nem a szövegben előfordu-

ló reformpolitikust (1806–1873) ábrázolja, hanem a dédapját (1713–1792). Több esetben is hibás a képalírás, hol az egyik, hol a másik kötetben, hol mindkettőben. Ludwig Appellrath 1872-ben nem országgyűlési képviselők csoportképét készítette el (*Emlékalbum*, 83. old.), hanem az egyesítés előtt álló Pest és Buda hét képviselőjének arcképcsarnokát, mint a tanulmánykötet (118. old.) is sejteti, bár téves évszámmal (1861). Nemcsak a felelős magyar és a közözügyi (!) minisztérium tagjainak, hanem az 1868-as első magyar delegáció 60 tagjának az arcképe is szerepel az emlékalbum 96., a tanulmánykötet 124. oldalán reprodukált litográfián. Ugyanazt a képet különböző aláírással is megkaphatjuk: Altnak a gyönyörű Kirakodó teret északról ábrázoló színes litográfiája alatt egyszer a Kaszinó, máskor a Hotel Európa aláírás olvasható (69./105. old. – tulajdonképpen egyik esetben sem teljesen helytelenül). Mindkét kötetben (92. old./ 94. old.) szerepel Eduard von Engerth és Doby Jenő Ferenc József megkoronázását ábrázoló rézkarca (mint ismeretes, erre Engerth az aktusról távol maradó Deákot is ráfestette), csakhogy az egyik esetben fordítva: a figyelmes szemlélő azonban Engerth festményének ismerete nélkül is könnyen megállapíthatja, melyik reprodukció a helyes.

A Molnár András, Körmöczi Katalin és Zóka Gyula fotográfus munkáját tartalmazó kötetnek a címe Vörösmartytól vett idézet; a borítóján pedig Johann Clarot miniatűr képe Deákról, egy kevésbé ismert, de

38 ■ Basics Beatrix ugyanakkor ugyanebben a kötetben, tanulmányában (Deák Ferenc alakja a képzőművészetben, 108. old.) helyesen maga is 1848-ra keltezi az itt már „Nádori emlék”-nek nevezett emléklapot.

39 ■ A kötet tartalomjegyzéke alapján világlátottságát tekintve Deák valószínűleg inkább osztályostársai átlagához hasonlított, mint kora politikai elitjéhez. Deák nem látta a tengert, nem járt a Felföldön, életében egyszer járt Pesttől keletre – igaz, akkor eljutott Zsibóig és Kolozsvárig, míg a világot látott Kossuth tudtunkkal soha nem járt a Királyhágón túl. Deák 1847-ben egészségügyi okokból négy hónapos utazást tett Svájcban és Németföldön, de semmi jele, hogy ez gazdagította volna személyiségét; az útról az egyedüli beszámolót maga nyújtotta Wesselényinek – összesen kétszáz szóban.

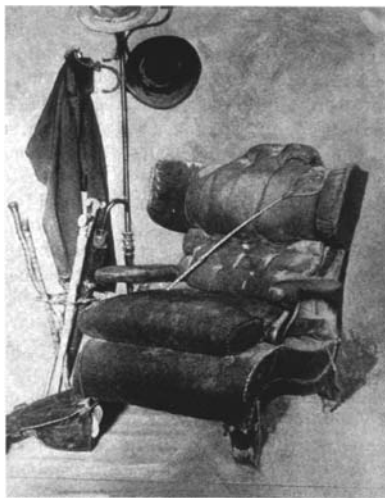
40 ■ Ezt a képet az első megjelenést követően tudtunkkal a Kiss Gábor és Molnár András tizenhat éve összeállította kiadvány (*„A tekintetes megye közönségének alázatos szolgálja...” Dokumentumok Deák Ferenc életéből.* Zalaegerszeg, 1988.) borítóján közzétek először újra. Jelen emlékalbum (62., 195. old.) nem jelöli meg közelebből az első megjelenést, ami azért sajnálatos, mivel Cennerné Wilhelmb Gizella (In: Körmöczi: *i. m.* 300. old.) Faustin Herr litográfiáját (1840) tekinti a legkorábbi Deák-portrénak, egyben Perlaska Domokos és Szakmár metsete mintájának. Ezt a véleményt követi Basics Beatrix is fentebb hivatkozott tanulmányában. E három (illetve négy) ábrázolás rokonsága nyilvánvaló, az összefüggés természete talán további vizsgálatot igényel.

41 ■ A Deák-emlékalbumban (34. és 131. old., mindkét helyen Joseph Höfelich áll) nincs helye – szükséges – magyarázatra; a bécsi kiállítás katalógusa (16. old.) sem tér ki erre a körülményre, holott a következő tételből – Windisch-Grätz Schwarzenbergnek írott, a kiállításon ugyancsak látható jelentéséből – kiderül, hogy a főparancsnok kifejezetten kizárta a volt miniszterelnököket az általa fogadottak közül.

42 ■ Lásd Spira György: Hol ülésezett Batthyány Lajos kormánya? *Élet és Irodalom*, 2003. január 17., 6. old.

43 ■ Lásd Körmöczi Katalin: A magyar országgyűlés 1861-ben (Néhány adalék és emlék). *Folia Historica*, XVIII (1993), 135. old.

a Deák-ikonográfiában számon tartott arckép látható. A Zalaegerszegen és Veszprémben készült kötet 470 képet közöl magyarázó szöveggel ellátva. Összeállítói kiemelkedően sok intézmény – huszonhat múzeum, levéltár, könyvtár, egyházi intézmény és iskola – képi, tárgyi és iratanyagából válogattak, ezzel párhuzamosan végigjárták és lefényképezték Deák életének harmincegy helyszínét.³⁹ A kiváló gonddal és érezhető szeretettel készült kötet rendkívül változatos anyagot hoz. A Deák-portrék száma talán kevesebb, de a legfontosabbakat megtaláljuk, a könyv közül viszont több öregkori Deák-fényképet (szemben az udvarias, idealizáló portrékkal, ezek jól tükrözik 1867 utáni gyors öregedését), s hozzá Deák első ismert ábrázolását, Szakmáry József 1836-ban készített litográfiáját is.⁴⁰ Be-

Deák Ferenc karosszéke

kerültek felvételek Deák mindennapi életéhez tartozó tárgyakról, bútorairól, egyes (kiadatlan) leveleiről, a neki különböző alkalmakból átnyújtott, fontos politikai jelentést hordozó ajándéktárgyakról. A tárgyi emlékek, relikviák eddigi legteljesebb jegyzékét tizenkét évvel ezelőtt Körmöczy Katalin tette közzé, aki, mint említettük, az évfordulóra a Kossuth Kiadó emlékalbumában is tanulmányt jelentetett meg. Deák kortársainak, barátainak, őseinek, rokonainak képe a teljes anyag mintegy hatodát adja. A régebbi vagy mai felvételek segítségével megismerkedhetünk a köztéri Deák-szobrokkal, a Deák-emléktáblákkal. A kötet Deák életének helyszíneit egykorú térképrészletekkel, metszetekkel, rajzokkal, festményekkel, közel egykorú vagy XX. század eleji felvétellel, levelezőlap-pal mutatja be, és mellé helyezi a friss, a jelenlegi állapotot tükröző felvételt – a különbséget sokszor érezhetjük értékvesztésnek. Nagyon sokat megtudni a képanyaghoz fűzött gondos magyarázó szövegekből. Johann Höfelich a magyar békeküldöttséget Windisch-Grätz előtt ábrázoló színezett litográfiájáról (113. old.) a szerkesztők megjegyzik, hogy az ábrázolással ellentétben a császári főparancsnok Batthyány Lajost nem volt hajlandó fogadni.⁴¹ Persze, e kötet is tartalmaz apróbb pontatlanságokat. Deák 1841 végén tudtunkkal nem a pesti városházára (140. old.), hanem a vármegyeházába hívta össze a büntetőjogi választmány ellenzéki előértekezletét; a passzivitás évei után valóban a városházán kezdte újra 1861 januárjában a nyilvános politizálást, ám már az 1841 és 1843 között Hild József tervei szerint bővített épületben (ennek képét hiába keressük); Pest „vezérvármegye” szerepe inkább a Zitterbarth Mátyás 1838 és 1841 között épített, ma is létező impozáns főhomlokzat mögött, mint a kötetben (145. old.) látható korábbi szerényebb keretek között bon-

takozott ki; erdőjáró ember nem helyezné a Szépjuhásznét a Zugligetbe (147. old.); a 133. oldalon szereplő mai felvétel nem a Váci utcai Kappel-ház helyén álló épületet ábrázolja; végül kár, hogy a kötet mintegy a hitelesség pecsétjét üti arra az emléktáblára, amely szerint a Batthyány-kormány 1848 májusa és szeptembere között a pesti Horváth-házban ülésezett volna (150. old.).⁴² A kiadványt azonban sokkal inkább jellemezhetjük érdemeivel, például azzal,

hogy a legszűkebb kutatói körnek is tartogat „ínyencfalatokat”, meglepetéseket: ilyen a magántulajdonban lévő, a zalaegerszegi kiállításon bemutatott Deák-címeres ezüst cukortartó képe, Deák (és Wesselényi) 1836-os bejegyzése a balatonfüredi fürdőtulajdonos tihanyi bencések által bevezetett panaszkönyvbe, az „Emlékül Kosuth Lajostól Deák Ferencnek 1847. március 15-én” vésett el-látott, talán a sikeres országos ellenzéki konferencia alkalmából ajándékozott órának vagy az 1861-es országgyűlés résztvevői albumának képe (24., 91., 180., 173. old.) – a díszes album, amely 360 fényképet, a korabeli magyar politikai élet színe-javának képét tartalmazza, valamilyen okból ki-

maradt a Deák-relikviák 1992-es jegyzékéből.⁴³

Bár a Deák-emlékév alkalmából megszületett tudományos kiadványok még nem jelentek mind meg, bizonyos következtetések máris levonhatók. Az emlékév, az ezzel kapcsolatban elkülönített állami és önkormányzati költségvetési összegek, a tudományos, illetve tudományos ismeretterjesztéssel foglalkozó intézmények ezek segítségével megszervezett programjai, végül a szakmai- és a nagyközönség érdeklődése legalább két-három tucat kutatót, szakembert ösztönzött arra, hogy Deákkal kapcsolatos saját kutatásaikat elmélyítsék, összefoglalják, illetve hogy saját kutatói érdeklődésüket és felkészültségüket a Deák-év által nyújtott kedvezőbb lehetőségekkel összeegyeztetve gyümölcsöztessék. Ennek nyomán néhány jelentős kiadvány, illetve több érdekes és fontos részeredmény született. Az átfogóbb igényű tanulmányok, egyetlen kivétellel, Deákot a politikai életrajz – ezen utóbbi években idehaza igen divatosá vált és Deákkal kapcsolatban egyébként indokoltan választott műfaj – eszköztárának segítségével mutatták be. Paradigmaváltásra tehát nem került sor, bár az is kérdéses, hogy a gyér személyes iratanyag Deák esetében mennyiben teszi lehetővé modernebb eszközök, például a pszichohistóriai módszer alkalmazását. A Deák-emlékév elmúlt – reméljük, a történetesek, jogtörténetesek ezután is folytatják a munkát. □